

ЩОДО ПИТАННЯ ПОЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ

В статті висвітлюються депортації, переселення та вислання польського населення Західної України наприкінці 30-х - початку 40-х років ХХ століття.

Ключові слова: депортація, вислання, переселення, поляки, ув'язнені, військовослужбовці, осадники, лісова сторожа.

В статті висвітлюються депортації, переселення та вислання польського населення Західної України наприкінці 30-х - початку 40-х років ХХ століття.

Ключові слова: депортація, вислання, переселення, поляки, ув'язнені, військовослужбовці, осадники, лісова сторожа.

З приєднанням до України західних земель широким фронтом розпочався пошук "антирадянських, контрреволюційних елементів", які зазіхали на підвалини радянського устрою. В числі перших у полі зору органів НКВС опинилися працівники державної влади та управління, які працювали за Польщі, причому не лише ті, хто обіймав свої посади при встановленні радянського режиму, а й ті, хто в силу свого віку й здоров'я вже давно відійшов від справ.

Масового характеру набула депортація з Західної України осадників та лісової сторожі. Крім виконання конкретних політичних завдань, вони стали своєрідним пробним каменем для з'ясування громадської думки серед місцевого населення. Осадники та лісова сторожа в більшості своїй не викликала симпатій у місцевого населення внаслідок доручених їм каральних функцій, проведення в життя рішень схвалених у Варшаві. Саме тому депортація осадників не викликала такого широкого невдоволення серед самих різних кіл населення Західної України і, в першу чергу, селянства. Цим, певною мірою, скористалося вище партійно державне керівництво. 5 грудня 1939 року та 29 грудня 1939 року Раднарком СРСР ухвалив постанову, якою передбачав виселення з території Західної України та Західної Білорусії вказану категорію населення, затверджував спеціальну інструкцію з проведення цієї операції [1].

Передбачалось відправити спецпереселенців - осадників на лісорозробки Наркомлісу СРСР в Кіровську, Пермську, Вологодську, Архангельську, Іванівську, Ярославську, Новосибірську, Свердловську, Омську області, Красноярський та Алтайський край, Комі АРСР і розміщувати в окремих трудпоселеннях від 100 до 500 сімей в кожному [2].

Виселення осадників і лісової сторожі

здійснювалась з винятковою масштабністю, апробованою в другій половині 20 - 30-х років. З оперативного плану Наркомату внутрішніх справ УРСР, затвердженого в січні 1940 року І.Серовим, лише з Дрогобицької області підлягали виселенню 2058 сімей, 11502 особи: з них осадників 1505 сімей (8943 особи) і лісової сторожі 493 сім'ї (2559 осіб) [3].

На проведення операції щодо депортації осадників і лісової сторожі було в Дрогобицькій області було залучено 389 чоловік оперативного складу НКВС та солдатів і офіцерів військ, підпорядкованих союзному наркомату внутрішніх справ. Однак, як відзначали члени обласної трійки, для успішної реалізації поставлених завдань не вистачало 667 оперативних працівників та 609 військових [4].

Блискавично проходила операція з виселення осадників у Львівській області. Ось що доповідало про неї заступнику наркома внутрішніх справ СРСР Меркулову керівництво УНКВС Львівської області 10 лютого 1940 року:

"В 6 год. 30 хв. ранку 10 лютого, згідно вашого наказу, всі дільниці, оперативні "трійки" приступили до операції. До 11 год. 30 хв. ранку на пункти завантаження почали прибувати перші колони виселених осадників і лісників. На 12 год. виселили 1534 господарства з 9150 членами сім'ї. Не виселений через хворобу один член сім'ї. В с Кремерівка до початку операції втекло 5 голів сімей осадників. Завдяки ряду заходів всіх їх розшукано і затримано на сусідньому хуторі... Операція продовжується" [5].

Хоча пік спецоперації прийшовся на зиму 1940 року вона продовжувалась практично протягом усього року і навіть на початку 1941 р. Зокрема, на кінець першого кварталу 1940 року з території Західної України та західної Білорусії було депортовано та влаштовано на спецпоселення 28612 сімей польських осадників і лісової сторожі (137132 особи) та 26220 родин біженців (177920 осіб) [6].

Масові депортації населення Західної України здійснювались також і на основі постанови політбюро ЦК ВКП(б) про впровадження прикордонних смуг в західних областях України і Білорусії, схваленої 29 січня 1940 року. Хоча в ній говорилося про встановлення відповідного режиму поблизу прикордонних смуг, правил пересування в таких місцевостях, введення паспортної системи, обумовленої постановою РНК СРСР від 30 грудня 1939 року "Про введення паспортної системи у Волинській, Дрогобицькій, Львівській, Рівненській, Станіславській та Тернопільській областях УРСР" та Барановичській, Білостоцькій, Брестській, Пінській областях БРСР", можна було не сумніватися, що партійно-державне керівництво перейде до більш рішучих дій [7].

Остаточне рішення не забарилося. 3 квітня 1940 року була схвалена постанова РНК УРСР та ЦК КП(б)У "Про відселення і переселення населення 800-метрової прикордонної смуги в західних районах УРСР і очищення цієї смуги від будівель". Вона зобов'язувала голів обкомів та секретарів обкомів КП(б)У Волинської, Львівської, Дрогобицької, Станіславської та Тернопільської областей:

- відселити всіх жителів 72 населених пунктів, частково які входять в 800-метрову прикордонну смугу, в кількості 4870 дворів з населенням 22615 чоловік; відселення закінчити в травні місяці 1940 року;

- переселити до 20-го квітня 1940 року всіх жителів 157 населених пунктів, більшість яких входять в 800-метрову прикордонну смугу, в кількості 17342 дворів з населенням 80185 чоловік, у тому числі:

- по Волинській області - відселити жителів 11 населених пунктів в кількості 427 дворів, з населенням 2142 чоловіка і переселити 30 населених пунктів у кількості 3457 дворів з населенням 25289 чоловік;

- по Львівській області - відселити жителів 16 населених пунктів у кількості 950 дворів, з населенням 7892 чоловіка і переселити 40 населених пунктів у кількості 2437 дворів з населенням 11922 чоловік;

- по Станіславській області - відселити жителів 20 населених пунктів у кількості 1595 дворів, з населенням 6446 чоловік і переселити 14 населених пунктів у кількості 1399 дворів з населенням 5786 чоловік;

- по Дрогобицькій області - відселити жителів 24 населених пунктів у кількості 1800 дворів, з населенням 8640 чоловік і переселити 57 населених пунктів у кількості 5520 дворів з

населенням 27565 чоловік;

- по Тернопільській області - відселити жителів 1 населеного пункту у кількості 98 дворів, з населенням 495 чоловік і переселити 16 населених пунктів у кількості 4529 дворів з населенням 19623 чоловіка [8].

Звичайно, долю депортованих наших співвітчизників ніякою мірою не можна порівняти з долею виселених з України осадників, лісової сторожі, біженців, які проживали в незвичній для них місцевості і в основному виконували далеко важку фізичну роботу. Переміщені в процесі очищення прикордонної смуги хоча і втрачали свої місця проживання, майно, однак могли жити і працювати в більш-менш прийнятних для них умовах.

Характеризуючи масові депортації на Західній Україні, не можна не сказати про трагічну ситуацію, пов'язану з польськими військовополоненими та чиновниками, для яких був повністю відрізаний шлях як до Німеччини, так і радянської країни. Єдине, на що вони могли сподіватися в умовах радянської країни, це перебування у в'язницях і таборах для військовополонених.

Операції проти польських військовополонених проводились в кілька етапів. Так вже на середину грудня 1939 року було заарештовано 1057 представників кадрового складу польської армії. З них по Тернопільській області - 296 чол., Станіславській - 191, Луцькій - 216, Львівській - 356 [9].

День у день число вилучених органами НКВС польських військовослужбовців зростало. На березень 1940 року в таборах військовополонених Західної України та Білорусії перебувало без врахування солдат і унтер-офіцерського складу 14756 колишніх офіцерів, чиновників, поміщиків, поліцейських, жандармів, тюремників, осадників, тощо, з яких 97 відсотків були громадянами польської національності. З них: генералів, полковників і підполковників - 295, майорів і капітанів - 2080, поручиків, підпоручиків і хорунжих - 6049, офіцерів і молодших командирів поліції, прикордонної охорони і жандармерії - 1030, рядових поліцейських, жандармів, тюремників, тощо - 5138, чиновників, поміщиків, ксьондзів і осадників - 144.

Крім того, у в'язницях західних регіонів УРСР утримувались 18632 заарештованих, з них 10685 поляків, у тому числі: колишніх офіцерів - 1207, колишніх поліцейських, жандармів та інших - 5141, шпигунів і диверсантів - 347, колишніх поміщиків, фабрикантів і чиновників - 465, членів

різних контрреволюційних і повстанських організацій, різного контрреволюційного елемента - 5345, перебіжчиків - 6127 [10].

Враховуючи потік ув'язнених, депортованих, інтернованих, вище політичне керівництво СРСР шукало прийнятний для себе вихід.

Свій рецепт розвантаження таборів і в'язниць для військовополонених запропонував нарком внутрішніх справ СРСР Л.Берія, який у своїй доповідній записці, датованої березнем 1940 року на ім'я Й.Сталіна, запропонував:

"1) справи про військовополонених, які знаходяться в таборах у кількості 14700 осіб колишніх польських офіцерів, чиновників, поміщиків, поліцейських, розвідників, жандармів, осадників і тюремників;

2) а також, справи про арештованих і тих хто знаходиться в тюрмах західних областей України і Білорусії в кількості 11 тис. - чоловік членів різних шпигунських і диверсійних організацій, колишніх поміщиків, фабрикантів, колишніх польських офіцерів, чиновників і перебіжчиків.

- розглянути в особливому порядку, з застосуванням до них вищої міри покарання - розстрілу.

Розгляд справ провести без виклику арештованих і без пред'явлення обвинувачення. Постанову про закінчення слідства і звинувачувального висновку провести в такому порядку:

а) на осіб, які знаходяться в таборах військовополонених - по довідках, які представляються Управлінням у справах військовополонених НКВС СРСР;

б) на осіб, заарештованих - по довідках зі справ, що представляються НКВС УРСР і НКВС БРСР.

Розгляд справ і винесення рішення покласти на трійку у складі т.т. Меркулова, Кобулова, Баштанова" [11].

Знищення значної частини польських військовослужбовців стало настільки значним злочином, а реакція світової громадськості настільки негативною, що радянська система протягом десятиріч рішуче відкидала будь-яку можливість своєї участі у його здійсненні. В роки німецько-фашистської окупації вона назвала пропагандистською акцією висновки комісії Червоного Хреста, яка після проведених експертиз звинуватила у страті польських офіцерів вище партійно-державне керівництво СРСР та органи НКВС.

Для того щоб якось нейтралізувати висновки вищезазначеної комісії вже у повоєнні роки була створена інша комісія на чолі з відомим радянським нейрохірургом

М.Н.Бурденком. Остання повністю виконала вказівки Кремля і зарахувала Катинську подію до ще одного зі злочинів нацистського режиму.

В кінці 50 на початку 60-х років, щоб зняти проблему винуватців страти польських офіцерів, голова КДБ СРСР О.Шелєпін запропонував взагалі знищити облікові картки на тих, які знаходились в числі документів особливого архіву, доступних лише окремим членам вищого партійно-державного керівництва [12].

Лише в умовах перебудови перші кроки з'ясування цього складного і загостреного питання зробив М.С.Горбачов, який в розмові з Президентом Польщі В.Ярузельським, хоча і визнав факт злодіяння, однак сказав, що матеріали з цього приводу в СРСР не збереглися. Наступний неординарний крок зробив Президент Російської Федерації Б.Єльцин, який не лише передав польській стороні збережені з цього приводу архівні документи, а й приніс вибачення польському народові.

Акцентуючи увагу на долі військовополонених, які були страчені радянським режимом, не можна не відзначити, що цілий ряд польських військовослужбовців, та їх родини, які на думку органів НКВС не являли небезпеки для утвердження радянського устрою на Західній Україні, не підпадали під жорстко регламентовані вказівки вищого партійно-державного керівництва та спецслужб, а просто виселялися у віддалені райони країни. Все це здійснювалось на основі постанови РНК СРСР № 289-127-сс "Про виселення з районів Західної України членів родин усіх поміщених в табори та в'язниці військовополонених і колишніх офіцерів Польської армії, а також тюремників, жандармів, розвідників, колишніх поміщиків, фабрикантів і чиновників державного апарату, учасників повстанських і контрреволюційних організацій, біженців з районів колишньої Польщі, що відійшли до Німеччини, які виявили бажання виїхати з Радянського Союзу..." [13].

Трагічно склалася доля 73-річного генерала Польської армії Марія Севериновича Заруського. Уродженець с. Думанів Кам'янець-Подільської губернії (нині Кам'янець-Подільський район Хмельницької області - авт.), він в 1925 році закінчив свою військову кар'єру. Ще в 1904 році М.Заруський був заарештований царським урядом і засланий на п'ять років за участь в "революційній діяльності". Та остання обставина не врятувала ні його, ні його родину

від переслідувань. Спочатку була заарештована його дружина - шістдесятирічна І.Ф.Заруська. 2 квітня 1940 року потрапив за ґрати і сам М.Заруський. Незважаючи на похилий вік заарештованого, органи НКВС поступово і послідовно виривали у нього необхідні покази. Та аналізуючи кримінальну справу М.С. Заруського, можна стверджувати, що слідство, незважаючи на велике зусилля, так і не змогло довести його особистої провини. Однак, це не завадило управлінню НКВС по Львівській області передати нашвидкуруч сфабриковані матеріали на розгляд Особливої наради при наркомі внутрішніх справ СРСР. Рішення з цього приводу не забарилося. 29 березня 1941 року зазначеним позасудовим органом було визначено рішення: "Заруського Марія Севериновича, як соціально-небезпечний елемент вислати в Красноярський край строком на п'ять років, рахуючи строк з 31 березня 1940 року" [14].

Подальша доля генерала Заруського залишається зовсім незрозумілою, про що свідчать відомості стосовно його смерті у в'язниці м. Херсона в червні 1941 року. Наявний у справі акт смерті ув'язненого свідчить про те, що він помер від гострої серцевої недостатності [15]. Однак викликає певні сумніви дата його смерті, яка сталася напередодні Великої Вітчизняної війни. Враховуючи тогочасну практику, не можна не брати до уваги, що органи НКВС в тих умовах не хотіли опікуватись долею генерала. Чимало поневірянь зазнала дружина М.Заруського - І.Заруська, яка постановою Особливої наради при наркомі внутрішніх справ СРСР була заслана до Сибіру. Подальша її доля до цього часу залишається невідомою [16].

Життєвий шлях І.Ф.Заруської був типовим для всіх родин військовослужбовців, працівників державного апарату Польщі. Щоб переконатися в цьому, достатньо ознайомитися з директивою НКВС СРСР № 42 від 4 червня 1940 року, в якій говорилося: "...Із західних областей України і Білорусії виселяються терміном на десять років в Кустанайську, Актюбінську, Південно-Казахстанську, Павлодарську,

Семипалатинську область Казахської РСР сім'ї репресованих, що перебувають у таборах для військовополонених, колишніх офіцерів Польської армії, поліцейських, жандармів, колишніх поміщиків і фабрикантів, великих чиновників колишнього польського державного апарату" [17].

В 1939 році був репресований актив Федерації польських залізничників на чолі з К.Єленком. Багатьох з них було заарештовано, а члени їх сімей заслані у віддалені райони країни.

Наприкінці 30 - початку 40-х років своє розгортання отримала справа "Союзу збройної боротьби", до складу якого входили офіцери Польської армії: підполковник Ежи Заневський, поручик Вітольд Чернецький, хорунжий Мартин Дицк, підпоручик Оскар Вольдегер, капітан Чеслов Курик, капрал Антон Кравчук, поручик Богдан Крушинський, підпоручик Євгеній Гневик та інші. Формальним приводом для переслідування вказаних осіб став перехід ними державного кордону 1 травня 1940 року. Тенденційно налаштоване слідство вбачало в цьому "випад" проти радянської влади, зовсім не взявши до уваги, що "порушники кордону були уродженцями західних областей України і мали там свої сім'ї" [18].

Характерно, що жертвами репресій стали не лише порушники кордону, а й члени їх родин. Останнє переконливо доводить, що продовжував діяти, формально відмінений в 1938 році наказ НКВС СРСР від 15 серпня 1937 року, який передбачав арешт і заслання "членів сім'ї зрадника Батьківщини".

Статистичні дані масових репресій і депортацій на Західній Україні в 1939-1941 роках залишається ще недослідженою сторінкою історії. Це викликано відсутністю інформації про розстріли громадян, що перебували у тюрмах і виправно-трудових таборах влітку 1941 року, термінової ліквідації наявних архівних документів, загибель на фронті оперативних працівників органів НКВС, які приймали участь в цих ліквідаціях.

Примітки

1. Літопис нескореної України. - Кн. 1- Львів: Просвіта, 1993. - С.26-27.
2. Державний архів Російської Федерації (далі - ДАРФ). - Ф.9479, оп.1, спр. 52. - Арк.8-10.
3. Депортації. Західні землі України кінця 30-х - початку 50-х рр. - Документи, матеріали, спогади: У 3 т. - Т.1. - Львів, НАН України.

Інститут Українознавства ім. Крип'якевича, 1996. - С 72.

4. Там само. - С.79.
5. Там само. - С.85.
6. Там само. - С124.
7. Російський державний архів соціально-політичної історії (далі - РДАСПІ). - Ф.17, оп.3, спр. 1019. - Арк. 11-12.

-
- 8 Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі - ЦДАГО України). - Ф.1, оп.16, спр.19. - Арк.19.
  - 9 Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. - Т.1. - М.: Книга и бизнес, 1995. - С. 135.
  10. Депортації. Західні землі України кінця 30-х - початку 50-х рр. - Документи, матеріали, спогади: У 3 т. - Т.1. - Львів, НАН України. Інститут Українознавства ім. Крип'якевича, 1996. - С.92-93.
  11. Там само.
  12. Катынь. Пленники необъявленной войны. Документы и материалы. Под ред. Р.Пихои, А.Гейштора. - М., 1999. - 608с.
  13. Винниченко І. Україна 1920-1980-х: депортації, заслання, вислання. - К.: Рада, 1994. - С.41.
  14. РДАНІ. - Ф.89, оп.73, спр.29. - Арк.45. 1,5. ДА СБУ. - Спр. П 16345. - Арк.22.
  16. Там само. - Арк.35.
  17. Винниченко І. Україна 1920-1980-х: депортації, заслання, вислання. - К.: Рада, 1994. - С.43.
  18. ДА СБУ. - Спр. П 28570. - Арк. 346-351.

Summary:

The article investigates deportations migration and exciling Polish population of Western Ukrainian at the end of the 30th - the beginning of the 40th of the XXth century.

Key words: deportation, exciling, migration, Poles, imprisoned, military men, conquerors, forest guard.